

בעזהש"ת

חשבת'י דרכ'י

שיחות

הרב אהרן מנחם ארלנגר שליט"א

שיעור בספר חובות הלבבות

'תולדותם נשפך דמם עליך כמים'

שיחה בעקבות מאורעות שמחת תורה תשפ"ד

גליון כ"ב • מר חשוון תשפ"ד

קול צהלה ודנה שפתינו אז תדנה

בעזהשׁי"ת

בשיר ושבח לבודא עולם, משגרים אנו את ברכותינו
מעומק הלב, קדם האי גברא יקודא, אוש חי זרב פעלים,
ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, יוזם רעיון 'חשבתני
דרכי' והעומד לימין המכון בכל עת, העושה והמעשה לכל
עניני בית חיינו ה"ה

הר"ר אליעזר בהן שליט"א

בתת ה' שמחה במעונו - שמחת אירוסי בתו הכלה תחי'
למזלא טבא וגדיא יאה

עב"ג החתן החשוב מוכתר בכל מידה נכונה
הבה"ח גבריאל קובלסקי הי"ו
בן הרב חיים דוד שליט"א

כה יתן ה' זכה יוסיף ברכות עד בלי די, ויזכו לבנות בית
נאמן בישראל, מתוך בדיות גופא ונהודא מעליא והשראת
השכינה.

בשם כל בני החבורה
מערכת 'חשבתני דרכי'

שיעור בספר חובות הלבבות

הקדמת שער היחוד - שיעור רביעי

ט' אייר תשפ"ב

❦ מי הוא ה'אני' האמיתי ❦

ננסה היום לגעת בשאלות החברים על מציאות השכיחה אצל האדם, שגם הדברים שכבר ברורים לו, אין הוא מצליח להוציאם מן הכח אל הפועל. מה המשמעות של הדבר הזה, והיכן הוא האדם הנכון; האם המקום הגבוה שאדם חושב שהוא שם, או המקום הנמוך שפתאום האדם מוצא את עצמו שם.

אין ספק שכל אדם, בעבודה ובטיפול שהוא עושה בשביל עבודת ה', ובפרט מי שמנסה ללכת גבוה - לעיתים מוצא את עצמו אומר: לא, לא, אני לא שם... אני מדמייך, זה סתם נראה לי... אך לאידך גיסא, לפעמים אדם כן חושב שהוא למעלה, בפרט בשבתות ובזמנים גבוהים שיש לו השראה רוחנית מתאימה או הבנות מתאימות, או כל מיני הרגשות יפות, אם כן מה נכון? איפה האדם הטבעי?

האמת היא, שאיננו יכולים להימלט מן העובדה שאנחנו נשמות בגופים. מצד הנשמה לפעמים אדם מגיע למדרגות גדולות ונכונות והכל מאיר, כי מצד הנשמה הוא בא ממקום מאד גבוה. אך לפעמים האדם נופל למקומות של הגוף, והמלחמה הזאת לא נפסקת.

מי הוא אם כן ה'אני' האמיתי? והאמת היא שאין תשובה לדבר הזה, כי התשובה הטובה ביותר לא תהיה שונה מהמציאות הטובה ביותר... והמציאות הטובה ביותר היא, שלפעמים כאשר אדם מטפח את עצמו והוא נמצא במקום ראוי, בחברה מתאימה, בזמן מתאים ובמחשבות מתאימות - הנשמה שלו עולה. ולפעמים גם במקום ומצב כאלה הנשמה שלו לא עולה, יש פעמים שאדם אפילו נופל למקומות ששייכים אליו מהעבר, הוא לא מכיר את עצמו היום, אז מה? מה אדם עושה במקרה כזה?

❦ 'ונחנו מה' ❦

בכדי שאדם יידע איך להיפגש עם ימי הקטנות שלו, או עם זמנים של קטנות, עליו לדעת קודם כל איך נפגשים עם הימים שהוא בגדלות. ודאי שיש לאדם זמנים גבוהים, הבאים לו מצד הנשמה, אך גם בהם לא צריך לחשוב שהוא כבר הבעל-שם-טוב או המשיח... בנוסף לכך, אדם צריך לדעת שזה לא שלו, אלא מתנה שהקב"ה נותן לו; אכן, השתדלתי וה' נתן לי, תודה רבה! ... אם עושים אתערותא דלתתא, פעמים רבות באה אתערותא דלעילא. ולאידך גיסא, אם אדם נופל למקום נמוך, גם אז לא צריך לחשוב: אני רשע גמור, לא אצא מגיהנום... גם זה לא נכון. הטבע החומרי התגבר, הסחתי דעת, הוא מתנצל ואומר לה': סליחה, בבקשה, תודה... ושוב מביא את עצמו למקום הראוי שאדם צריך להיות שם, להתברר מול ה'.

ראיתי מהרבי מלובלין (ואם זכרון לפי לך ד"ה ו"ל עוד) מאמר מאד גבוה ומרומם. מצינו אצל אלישע הנביא שמפני שכעס נסתלקה ממנו שכינה, עד שהוצרך להביא מנגן כמו שכתוב (מלכים ב' ג, טו) ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה', וכמו שכתב שם המצודות: כי בעבור שכעס על יהורם, לא חלה עליו הנבואה, כי אין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה, והכעס בא עם העצבון. אומר הרבי מלובלין, שהנה אצל משה רבינו, מצינו שגם אחרי כעסו לא הוצרך שום מנגן, לפי שמה רבינו היה בבחינת 'ונחנו מה', בביטול כל כך גדול, 'לכן לא נעצב על הסתלקות הקדושה, כי גם קודם לא היה בעיניו לכלום ושמחתו היתה רק לכבוד שמים' ולכן לא הוצרך למנגן.

איני מבין לא במשה רבינו ולא ברבי מלובלין... אבל אני מבין בתוך המאמר מה זה שייך אלינו. יהודי צריך להיות עבד. כל הזמן עבד ה'.

צריך לדעת להפנים את הדברים האלה, וכמו שכבר נאמר בשיעורים קודמים, כל מה שאנחנו לומדים אלו דברים שצריך לעסוק בהם יומם ולילה והלוואי זה יעזור. ברוך ה' אנו עוסקים גם בזה וגם בספרי חסידות, גם בכל מיני סגנונות, איני יודע איך מערבים את הכל... אבל זה ודאי שמ'לא לעבוד' לא נהיה כלום, ואילו מללמוד ולעסוק בספרים בכובד ראש נהיה משהו.

🌀 הגישה הנכונה ללימוד בספרים 🌀

אכן צריך לדעת איך לומדים מוסר וחסידות, איך לומדים את ספרי הראשונים, איך לומדים חובות הלבבות, שערי תשובה, מסילת ישרים, ארחות צדיקים, ראשית חכמה, שערי קדושה של ר' חיים ויטאל, תומר דבורה וכו' כל הספרים הללו וכיוצא בהם.

רוב העולם לומד את הספרים הללו בשביל התעוררות, כאשר הנפש יבשה מחפשים משהו שיביא קצת לחלוחית לנפש... לומדים איזשהו קטע מספר חסידות או מוסר, היום יש גם כל מיני עלוני חיזוק... אמנם גם הלימוד הזה המצוי בדרך כלל כדי להתרגש ולהביא את הנפש לאיזשהו מקום, בוודאי גם בו יש איזושהי תועלת. יש כאלה שהנשמה שלהם מתעוררת מזה, ויש כאלה שזה עושה להם חשק להתפלל או ללמוד.

אולם כפי שדברנו פעמים רבות על הקושיה הגדולה, שאחרי שחולפים להם הימים הנוראים בהם כולם עושים תשובה ומתעלים, מדוע אחרי כמה שבועות הכל חוזר לאותו מקום שהיו בו קודם? מה הסיבה לזה? זו שאלה גדולה, יש אנשים שבוכים ומבטיחים וכו' ואיך פתאום הכל חוזר לקדמותו.

התשובה לזה היא, כי הם אינם משנים את ההרגלים ולא את התודעה, ומה שנאמר כעת הוא כהקדמה איך צריך לגשת וללמוד בספרים הקדושים.

למשל האיסור לדבר דברים בטלים, כמו שאמרו חז"ל (יומא יט: וראה בסו"ע יו"ד רמז, כה) שהשח שיחת חולין והמדבר דברים בטלים עובר בלאו ובעשה. רוב האנשים - אפילו מאלה שנמצאים כאן - לא יודעים מה זה דברים בטלים ולא נזהרים מלדבר דברים בטלים, ולמה? כי העניין מתחיל ונגמר אצלם בכך שחז"ל אומרים שלא לדבר דברים בטלים. הם לא חשבו על זה, לא עסקו בזה ולא עמלו בזה. 'שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה' (אבות ב, יז). בעבר היה על עניין זה שיעור ואפילו נדפס בחוברת (משנתי דרכי גיליון ג' - אד"א מספ"צ), נו, אז מה? בעקבות זה מה? האם עסקת בזה? האם חשבת על זה? האם הכנסת את הדברים לתודעה שלך?

והם הם הדברים שמסבירים מדוע האדם אינו משתנה, כי התודעה וההרגל שלו אינם משתנים. אם למשל, אדם רגיל לאכול הרבה, לאכול חזק... רואים

לפעמים אנשים מאד נכבדים שנופלים בזה, ראיתי פעם איש אחד, אדם שאומר הרבה שיעורים בקבלה, ראיתי אותו איך שהוא אוכל, הוא לא יודע לאכול... הייתי אומר לו שילמד לאכול אפילו רק בשביל הכבוד, לא בשביל הקב"ה... הקב"ה מילא ידון אותך לזכות, היית רעב אכלת... אבל אתה לא יודע לאכול, אתה לא יודע נימוסים. הוא לא שמע על זה אף פעם, לא ראה את זה אף פעם, הוא לא יודע.

הוא הדין בדברים בטלים והוא הדין בכל עניין, אם אדם לא יודע, הוא לא נזהר. ועוד כהנה וכהנה, ההתנהגות של אדם אינה משתנית אלא כאשר הוא נותן את דעתו לדבר.

כמו כן יש את ההרגל. למשל אדם שאמא שלו חניכה אותו כל השנים למצוינות, הן בלימודים, שיהיה ילד חרוץ וילמד טוב, הן בשאר תחומים, תמיד הוא היה רגיל לשמוע: אם תהיה בטלן, תהיה כל החיים מאחורה... וכו' וכו', כעת החינוך וההרגל הזה כמו לוחצים לו מבפנים, עד כדי כך שהוא יכול כל החיים שלו לעשות עבור המצוינות ולא עבור התכלית, גם עבודת ה' שלו תיעשה בלי זיק לרוחניות. בדרך כלל אין טענה על האמא שחניכה אותו לזה, בשביל אמא זה בסדר, אך כלפי עצמו, אם הוא לא יפסיק להיות כזה, ולא ישנה את התודעה ואת ההרגל שלו, הוא יישאר תמיד כך, המכונה שלו עובדת כך. שום דבר לא משתנה לבד, בפרט בדברים כאלה שזה עבודה לשנות אותם.

אם האדם עובד עם עצמו, הוא מתבונן, הוא מקשיב, הוא מבין כמה זה לא טוב לו, הוא מתייעץ ומדבר על כך עם חברים, או מתחבט ושואל את עצמו: איך אני מסדר זאת - אט אט משתנית התודעה שלו.

למשל, אדם שרגיל לכעוס - כל אדם שלישי רגיל בזה, נולדנו עם זה... אם הוא עומד ומחפש עצות איך לא יכעס, עד שהוא מגיע למסקנה, שאם הוא ידבר תמיד בשקט ובנחת, הוא יכעס פחות, או אם ירצה להגיד איזושהי תגובה נחרצת למישהו, ישטוף ידיים קודם... וכדומה [נקטתי דוגמה זו, כי זקני - אבי אימי ז"ל, כאשר הוצרך להכות את ילדיו, היה נוהג כך ונוטל ידיים קודם לכן כדי להשקיט את הכעס], אדם כזה, משהו ישתנה בו, אבל אם אדם לא יעשה עם זה כלום, הוא לעולם לא ישתנה.

הוא הדבר בתודעה של האדם, הוא צריך להבין שזה גרוע לו וזה לא טוב עבורו. אני זוכר שפעם אימי מורתי ע"ה קראה באחד מספרי הקודש קטע מהזוהר שמי שכועס לוקחים לו את הנשמה וכל המעשים שהוא עשה נאבדים ממנו ועוד דברים קשים (פרשת תלוי קפג. מונח בשערי קדושה ח"ג ע"ד). אמא פשוט ישבה ובכתה! אדם קורא דבר כזה ומפנים, הוא אומר: אוי ווי איז מיר! אוי לי ואבוי לי! ...

❧ הרצינות הנדרשת ללימוד ספרי מוסר ועבודת ה' ❧

אדם הלומד מוסר, צריך להבין שזה לכל הפחות כמו שיעור נהיגה. לשיעור נהיגה אדם בא דרוך וקשוב, ואם הוא בנאדם חרוץ ומסודר הוא גם מקליט את השיעור וחוזר עליו לאחר מכן. הרי הוא לומד משהו, והוא רוצה להיות תלמיד של הדברים. נהיגה זה כבר משהו חיצוני, שאחרי זמן מה שהוא נוהג הוא כבר יכול ללמד את המורה... כי זה לא משהו מהותי אלא טכני, אך כאשר מדובר על דברים יותר פנימיים, כמו לימוד רפואה, שזו חכמה שיש בה רגישות, זה כבר הרבה יותר משמעותי.

כל שכן כשמדובר על לימוד חכמות הנפש, חכמת העבודה, היראה, הדביקות, ההשתעבדות, המסתעפים לפרטים רבים בלי גבול, וכוללים כמה וכמה גוונים - שם ודאי וודאי שההקשבה הפנימית, ההפנה של הדברים בעומק הנפש, היא זאת שתביא לבסוף את השינוי בסייעתא דשמיא. אמנם אין ספק שצריך לזה תפילות רבות, וצריך צוותא של חברים, אבל ההבנה הבסיסית הזאת היא הכרחית.

גם כאשר אדם כבר טורח ובא לשיעורים, אפילו שיעורים כמו השיעור הזה של חובות הלבבות, אני מתאר לעצמי שלפעמים בשיעורים היותר עמוקים אדם יוצא וחושב: אוי, איפה אני ואיפה החיים שלי?... אבל לאחר זמן זה מתפוגג והולך, נשאר אצלו ב'מקף' עד לשיעור הבא, ששוב נהיה לו התעוררות מקיפה אחרת, הוא מתפעל שוב מחיצוניות אחרת, אך שום דבר לא יזוז.

כל אחד ישאל את עצמו, כמה פעמים הוא פתח חובות הלבבות ולמד פעם נוספת את השיעור. מי שמקשיב וחוזר על השיעור ומסיק מזה מסקנות, הוא לומד את השיעור. אבל מי שסתם מתחמם מהאווירה... מקטעים מעניינים כאלה... זה נעים מאד, אך זה לא משנה אצלו משהו ממשי.

כאשר אדם לומד ספר מוסר, או שומע שיעור מוסר או עבודה או דביקות וכל דבר רוחני, הוא צריך להיות באמת תלמיד של הדברים, להבין אותם ולהכניסם בנפשו פנימה. אדם צריך לדעת שכאשר הוא לומד איזשהו ספר, זה מהלך שלם צריך ללמוד אותו ולהתחבר אליו.

🌀 התביעה הפנימית על החיים 🌀

הזכרנו כמה פעמים את דברי החסיד יעב"ץ בפירושו על פרקי אבות (א, ד) הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה, הרי זה מתחייב בנפשו. הפירוש הפשוט הוא, שכאשר אדם הולך ריק או מתבטל הרי זה מתחייב בנפשו. אבל החסיד יעב"ץ מפרש כך: אם אדם נמצא לבד ולא צף לו התביעה הפנימית על החיים, על הדביקות בה; מה יהיה איתי, היכן אני, מה התקדמתי, מה קורה איתי - הוא חב לנפשו, סימן שהוא לא חי נכון, שהוא לא מבין את העניין והוא מפספס ומחמיץ את נפשו, כי אם לא כן זה ודאי היה בא ומציף אותו, מרוב הדרישה הפנימית שהדבר הזה צריך לעשות באדם.

הדברים מתאימים לגמרי עם כל מה שדברנו. אנשים צעירים חושבים שהם יישארו צעירים לעולם... הזמן חולף כל כך מהר ואם לא עכשיו אימתי. מצד שני, אי אפשר להאיץ יתר על המידה, אפשר להתפלל, אפשר להיכנע לה', אפשר להתבודד, אפשר לרכך את הלב, וחיילים את כל הדברים האלה, כאשר אדם עושה את הדברים הנכונים ומתפלל על זה, יש מקום לסייעתא דשמיא ולהשראת השכינה.

כבר דברנו כמה פעמים על כך, שספר 'חובות הלבבות' אליבא דאמת, הוא ספר שעבור מי שמבין אותו נכון הוא ספר מטלטל, ספר שתופס את האדם בשורשים של השכל שלו ולא נותן לו מנוחה.

אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו (מלבי"ם ג, טו), ההתאספות מולידה השראת השכינה. עצם הדבר שקהל גדול באים לדרוש את ה' ולחפש את הדרך, איך מתקדמים ומה עושים - זהו דבר גדול. זה גם נותן פידבק ומשוב לצדק שבחיפוש והדרישה המדוברים.

❁ ידיעה ברורה פועלת באדם ❁

למדנו באריכות את הקדמת המחבר, בדבר החובות שיש על הלבבות ועל כך שאדם צריך להביא את הלב שלו למקום הזה. ושוב כמו שהזכרנו ולמדנו מכבר, זהו תהליך עמוק. תהליך הנובע מידיעות מסודרות. כמה שהידיעות יותר מבוססות ומבוררות - הגדול לפי גודלו והקטן לפי קוטנו - כך הדברים פועלים יותר באדם.

אדם צעיר אינו מסוגל עדיין להכיל את הדברים כמות שהם. אבל הוא יכול לשמוע, להבין מעט, וזה נחרט לו. אבל אדם מבוגר שמבין את הסיטואציה, זה אחרת. אדם צעיר - אפילו אם הוא חכם ונבון - הוא עדיין חושב שהוא חי לעולם... אדם שקצת יותר מבוגר, יש לו ילדים קצת והוא קצת ער בלילה פה ושם... הולך לפעמים לרופא, ופעם הלב שלו דופק והוא לא יודע... פה ושם הוא מרוויח, פה ושם הוא מפסיד - אדם כזה כבר מתחיל קצת להבין שזה לא כמו שחושבים...

צריך להפנים את הדברים. כאשר לומדים אותם בצורה מסודרת עם השורשים, זה בא מלמעלה למטה. אדם רגיל עובד את ה' מלמטה למעלה, כמו שכולנו התרגלנו, בהתחלה אמה הרגילה אותנו לומר 'מודה אני', אבא לימד אותנו 'תורה צוה לנו', הרגילו אותנו לשמור שבת ויום טוב, להניח תפילין, כך כל המצוות. אם אדם לא עושה שינוי גדול בחיים שלו, גם בגיל שבעים ובגיל שבע מאות שבעים - הוא כמו בגיל שבע! כמאמר העולם: אזוי צו זיבן אזוי צו זיבעציג (כך שבע - כך שבעים). הוא ילד, ילד מגודל. הוא לא למד אף פעם, אם כן איך הוא יכול לדעת? יש לו כבר את התנועה שהוא רגיל לקשור את התפילין ולהחזיק את הכוס בקידוש... את הנעימה בה הוא סופר ספירת העומר... הכל יש לו... אך כאשר אדם לוקח ויודע את הדברים מלמעלה למטה, זו מציאות שונה לגמרי. אין זה סתירה להרגלים הטובים שהורגל בהם, לכן את ה'מלמטה למעלה' צריך להמשיך, אך הכל מקבל משמעות אמיתית, עם ידיעות של יחוד ה'.

❁ שורש יחוד ה' התגלה במתן תורה ❁

בשיעור הקודם ניסינו לתאר ולצייר קצת, איך נראה אדם של מתן תורה, והסברנו שכך נראה יחוד ה'. עיקר יחוד ה', אינו ענין עיוני ולימודי, אלא חווייה

מציאותית. כאשר אדם היה לרגע במתן תורה... ראה את ה', את המלאכים, את קול השופר, את כל הבריאה כולה אומרת 'אנכי ה' אלקיך'... הוא ראה את הדיבור שרץ אל כל אחד ואחד מישראל ושואל אותו: המקבל אתה אלוקותו, והוא עונה: הן, ובא הדיבור ונשקו על פיו (מדרש שה"ש רנא פ"ה) - הוא הבין את יחוד ה'.

במעמד הר סיני חווה כל אחד ואחד מישראל מצב של נבואה. אני לא ראיתי אף פעם מצב של נבואה, אבל כן ראיתי כמה אנשים במין טירוף (אקסטזה) של עבודת ה'. איך נראה אדם בטירוף של עבודת ה'? הוא בוכה, הוא מתייחד, הוא מתעלף, כמו שכתוב (דניאל ג' ט) ואראה את המראה הגדולה הזאת, ולא נשאר בי כח והודי נהפך עלי למשחית.

איך היה נראה נביא בשעה שהתנבא, הנביא היה מתפרק מבכי, מתפרק מהשגה, בורח, עושה עוויות שונות ומשונות, הוא לא נשאר על עומדו, הוא היה יוצא מהכלים (רנא רמז"ט יסו"ת פ"ז ה"צ). אומרים על הבעש"ט הקדוש זי"ע שהיתה לו דרגה כזאת, שתמיד בתפילה היתה נופלת עליו רעדה רוחנית, עד שהמגיד ממעזריטש זי"ע ניסה פעם ליישר את בגדו, ואז גם המגיד החל לרעוד. וידוע שכאשר היה המגיד אומר תורה, היו התלמידים במעין מצב של נבואה לפי דרגתם. הרבי ר' זושא התחיל להשתולל והיה חוזר את הפסוק שהרבי אמר, והיו מוציאים אותו החוצה כל פעם. על בעל התניא אמרו שהוא ניסה שלא להתפעל כל כך מההופעה של רוח הקודש, רק לשמוע את השכל של הרבי. כל תלמיד הגיב לתורה של המגיד לפי הכלים שלו. זה תורה של רוח הקודש, של גילוי נפלא.

במאמר המוסגר נציין, שכל דור ודור הוא לפי הדרגה שלו. גם היום אם באיזשהו מקום יש התעוררות עצומה לקדושה - שלא לפי ערך, קוראים לזה רוח הקודש. כאשר אנשים מתאספים לקדושה ולעבודה, מופיע אור, האור הזה מטיב את הלב ונותן לאדם הרגשה של חיבור, זו קדושה שמופיעה מאת הקב"ה כל אחד לפי דרגתו.

ועל כל פנים, הידיעות של יחוד ה', מי שיש לו את הקדושה הגדולה של מתן תורה, אינו צריך את ההסברים של הרב בעל חובות הלבבות, יתכן שהוא

אינו צריך גם את ההסברים של הקבלה, כי הוא היה שם והוא ראה את זה. אבל אחרי שהלכנו משם, צריך להסיק מסקנות, מה ראינו במתן תורה.

🌀 הצורך להיות איש מתבונן 🌀

אדם פשוט, הולך ורואה עץ, רואה כלבלב, רואה אנשים ומכוניות, הוא לא רואה כלום, הוא ממשיך הלאה. אבל אדם חכם מאד, כאשר הוא רואה מכונית, הוא מתפעל מהחכמה והתכנון. אחר כך הוא רואה איש, הוא מתחיל לחשוב, הוא מתחיל לראות את היצרן. הוא רואה עץ, הוא מתחיל לראות את היצרן. זה נקרא התבוננות בבריאה, והמחבר מאריך בזה בשער הבחינה. אבל קודם לכן יש כללים לראות את מציאות ה', שזה האריכות בשער היחוד. כבר אמרנו שלא נלמד את הפילוסופיה, כהיום הזה תורת הקבלה משמשת לנו במקום כל הפילוסופיה ובצורה הרבה יותר גבוהה ונעלית. לראות את הקוד הסודי של הבריאה, איך נראים שורשי הבריאה, איך השתלשל הכל מריש כל דרגין ועד סוף כל דרגין.

רבים הם הלומדים היום קבלה, ויש גם רבים שיש להם ידיעות גדולות, אבל עיקר הקבלה זה מה שאדם זוכה שמתגלה לו כאשר הוא משיג הארה פנימית. כמו שידוע הסיפור על הרבי ר' זושא ואדמו"ר הזקן בעל התניא, שקבעו ללמוד יחד בספר עץ חיים. משהחלו לקרוא 'כאשר עלה ברצונו הפשוט לברוא העולמות' התעלף הרבי ר' זושא מגודל זכות נפשו, הוא דבק במקום ההוא והדבר קרה לו... לבעל התניא כאב הדבר, על שהוא יודע כל כך להסתכל בעולמות ולא קורה לו כלום... מרוב שחרה לו הדבר, נפלה לו כוס התה מידו. יש בסיפור זה הסברים שונים, לגודל חכמתו של בעל התניא, שהיה מתעסק בכירור הדבר, ולא ניכנס כעת לנושא הזה.

אמנם עיקר הריחוק שלנו מיחוד ה', הוא הרגילות השטחית, כמו חיים במסוע ('ליין'), לא חושבים מעבר למה שרואים בעיניים. רואים כל הזמן הרבה דברים, אבל לא מטריד אותנו מה ואיך, משום שאין לנו חלון למקום הזה, לא רגילים לחשוב על כלום.

נמציא משל קצת פרוע, על מנת לסבר את האוזן: אדם שהולך ברחוב העיר ומוטל עליו לזהות ולהבחין מי מבין האנשים שייך לנו ומי מביניהם שייך

שיעור בספר חובות הלבבות

לאויב, זה התפקיד שהטילו עליו ויש לו את היכולת לעשות זאת. אדם כזה בודאי מוחו ער כל הזמן להתבונן ולזהות, כי זוהי העבודה והייעוד שלו. אם אנחנו נרגיש שהייעוד שלנו זה לדעת את הבורא מתוך הבריאה, גם המח והלב שלנו יהיו ערים להתבונן ולזהות.

❦ העשייה טפלה לידיעה ❦

אנחנו רגילים להיות חייבים בתורה ומצוות; הנחת תפילין, ברוך ה' לא פספסתי אף יום מהבר מצוה... ושלוש פעמים ביום אני אומר שמונה-עשרה... אבל כל זה עשייה דעשייה דעשייה! אתה עושה מצוין, לפעמים יותר טוב לפעמים פחות טוב, אבל עשייה זה החלק הנמוך של הדבר, ההכרה והידיעה הם עיקר הדבר.

ולכן על האדם להתעסק ביחוד ה', אם בדרך של פילוסופיה, או בדרך של קבלה, או בדרך של התבוננות, אך הכל צריך להביא אותו לאותו מקום.

כבר אמרתי כמה פעמים, ששער הבחינה הוא כפיל של שער היחוד, אלא ששער היחוד הוא מתוך הסתכלות בחכמה, ושער הבחינה הוא מתוך הסתכלות בטבע. תארו לעצמכם, שאתם רואים פה רכב מהחדשים שיש בשוק, ומישהו אומר לכם: תשמעו, היה גשם ורוחות והרכב עף ובדיוק נפל לפה... ודאי תגידו לו: אתה לא מרגיש טוב, תלך הביתה... אז איך זה שיש עולם? ככה זה נהיה פתאום? זה לא אומר כלום. לא מחייב. לא הולך משום מקום אל שום מקום?... ההבנות הללו שיש דין ויש דיין, יש למי לעבוד, ואנחנו קשורים ומחוברים אליו, הוא ברא ואנחנו חלק אלוך ממעל - זה דבר כל כך שכלי, פשוט וברור, כאשר יודעים את היסודות.

כעת בשעה שמדברים על הדברים, יש בזה נעימות, כי מדברים עם כל הלהט על הדבר בעצמו, אבל התרגילים השכליים לא תמיד כל כך מלהיבים, הם בסך הכל אחד ועוד אחד, אך התוצאה שלהם היא זאת שצריכה להלהיב.

וזה מה שצריך ללמוד, ולדעת את הדברים עוד פעם ועוד פעם. כך לומדים ספרים חדשים, ספרי מוסר, ספרי עבודה, ספרי מחקר, ספרי התבוננות והעמקה וספרי לב ונפש, יום אחר יום עד שהדברים האלה נהיים בנפש, כמו שאנו מקווים.

ידיעה מוחלטת ובהירה

ראינו בדברי המחבר שיחוד ה' הוא 'ראש אמיתת הדת'. כלומר, הנקודה הכי גורלית, בסיסית ושורשית בדת, היא לדעת את ה'. אפשר להגיד שהוא נמצא כי אמא שלך אמרה לך... זה יפה מאד, אבל אם עכשיו תגיע איזה דודה ותגיד לך אחרת, אז יתברר שכל מה שאמא שלך אמרה זה בכלל לא בטוח... אבל זה ברור שהדבר הבסיסי ביותר, זה המציאות של אלוקים. אם משהו נמצא בעולם, זה כי הוא נמצא. הזיקה הזאת ביננו אליו, היא מתוך ההימצאות שלו, היכולת, השליטה שלו והתקווה שלו מאיתנו. הוא ברא אותנו ונתן לנו תורה. כלומר, המציאות המוחלטת שלו היא שורש, אם לא זה, אז כלום לא חייב לכלום.

בדיוק כמו שרבי גד'ל אייזנר ז"ל היה מספר על אשה שבנה היה חולה, ובמשך כל היום כיפור עמדה בבית הכנסת ובכתה. במוצאי יום כיפור היא הולכת הביתה, והנה היא עוברת בכנסיה שם היא מצטלבת (-אן גַעְצֶלְמ'ט)... אומרות לה חברותיה: נו, מה זה? עכשיו היה יום כיפור?! ... אז היא אומרת: לא, יש לי בן חולה מסכן... ודאי היא מאמינה שה' יעזור, אבל אם לא, אולי זה יעזור...

העולם אומרים: תשעים ותשע אחוז אמת, זה מאה אחוז שקר! אתה לא מאמין, אתה לא יודע, התפילה שלך זה כלום. יש לך בעיה, חסר לך משהו, הבן לא מרגיש טוב ואתה מחפש פתרון, אולי זה יהיה הפתרון. נמצא שהבן שלך הוא המרכז והרצון שלך הוא העיקר, והפתרון זה אולי להתפלל.

אותה אשה שהיתה בבית הכנסת כל היום כיפור, לא היתה כלל בקשר עם מישהו... היא רעבה קצת, אז היא מחפשת משהו לאכול וזה הכל... היא לא עובדת את מישהו והיא לא עושה כלום. אותו דבר זה מי שבא לבית המדרש ומתנדנד וכדומה, זה עושה לו חוויה רוחנית, אך הוא לא חלם ולא הכיר את ה'. הוא עושה מצוה, אבל הוא לא פגש אף פעם את הקב"ה.

המדובר על הכרה וידיעה ברורה שיש בורא, שהוא עשה את הכל והכל שלו כפשוטו. הכל שלו, הכל ממנו והכל אליו.

כבר דברנו בשיעור הקודם, שהפסוק 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' מופיע מיד אחר מתן תורה, כי הוא כמו סיכום של משה רבינו על כל עניין מתן תורה; אתם הרי ראייתם והייתם שם, ממילא ואהבת את ה' אלקיך וגו'. הפרק

הראשון של קריאת שמע, הוא כאילו תוצאה - רוצו אחרי ה'! קודם כל תדעו
אחר כך תאהבו, כמו תרגיל פשוט של אחד ועוד אחד.

'בכל לבבך' בכל כח הגוף, 'ובכל נפשך' בכל כח החיים, 'ובכל מאדך' בכל הכח
של ה'עוד יותר' כלומר, של הנשמה, של הכוחות הפנימיים ביותר. 'ושננתם
לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך' וגו', כי איך לא?

'וכתבתם על מזוזות ביתך' על דרך שראיתי בירושלים, בכניסה לאיזשהו בית
ספר, מופיע מודעה 'בבית ספר זה אין כניסה לקיווי'. כפי הנראה יש
שם ילד שהוא אלרגי לקיווי וזו סכנה עבורו, כי ישנן אלרגיות שהן סכנת מות,
לכן כותבים זאת בפתח, כי זה דבר היסטרי, נורא ואיום.

**כך כשאדם ראה את ה' והוא בהיסטריה שהוא לא ישכח את זה, או שהוא באהבה
גדולה, על דרך שכתוב (ש"ס מ, ו) שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך,**
שזה תפילין של יד ותפילין של ראש, כנגד הלב והמח. אף שבוודאי כל דבר כאן
הוא מצוה מתרי"ג מצוות, אבל כשמסתכלים כך במבט של מתן תורה, זה פשוט
מובן מאיליו. ה' יזכה אותנו להבין ולדעת.

'תולדותם נשפך דמם עליך כמים'
 שיחה בעקבות הטבח הנורא בשמחת תורה תשפ"ד
 כ"ה תשרי תשפ"ד

❧ הסתר דבר ❧

כבוד אלקים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר (משלי כה, ג), 'כבוד מלכים' כולל גם את עניין ההתעסקות בקבלת עול מלכות שמים, על זה נאמר 'חקור דבר', אך 'כבוד אלקים', כלומר התעסקות בהבנת פנימיות הנהגת ה', על זה נאמר 'הסתר דבר'.

כבוד אלקים הסתר דבר - הן משום שאדם הוא מוגבל ואין לו יכולת להבין, והן משום שההתעסקות סביב ענין זה - למי שעדיין אינו שלם בדעתו - יכולה להביא לו מחשבות שאינן כבוד שמים.

בעת שבאים לעסוק בסוגיא הנוראה הזאת, בעניינים שאירעו בשמחת תורה בשנה זו - שנת תשפ"ד, צריך לדעת מראש שאי אפשר לדעת כלום. רק נביאים יודעים, וגם הם אינם יודעים אלא מה שה' אומר להם. אם הקב"ה לא מגלה לאדם הוא לא יודע, כל ההשערות למיניהן, הינם דברים בטלים.

המשמעות של השיעור הנוכחי היא, איך בכל זאת ניתן להסתכל עפ"י תורה. איני מתיימר שאני הוא דעת תורה, אך נאמר מבט אחד שאפשר להסתכל עפ"י תורה. אדם מסתכל בתורה, מקיש מדבר לדבר, ומנסה להסתכל על הנעשה במבט של תורה, בהסתכלות של אור ויראת שמים.

חשוב לציין: לבל נחשוב שמפעם אחת נבין את עומק הדברים, מלבד שהדברים באמת עמוקים, אך גם החלקים הפשוטים יותר להבנה, הם פשוטים באופן

שניתן לחשוב עליהם ואפילו לומר אותם, אבל מצד ההשגה שבהם הם עמוקים.

הנה אנחנו מדברים כל יום על אהבת ה', אומרים בקריאת שמע 'ואהבת את אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך', אך מי אכן מגיע לאהבה? אז הנה לנו דוגמא שאדם אומר ואומר, אבל מכאן ועד 'להיות שם' הדרך ארוכה מאד.

ובכן מה שאני עתיד לדבר היום בעז"ה, אלו דברים שעוסקים באושיות האומה, היסודות הכי עמוקים של עניין עם ישראל. לאט לאט אני מקווה שבס"ד נגיע להבין קצת סודות מהעניינים האלה שמתרחשים בעולם.

נאמר שוב: מי שחושב שהוא יודע להסביר מה קרה בגלל מה וכדומה - זו אחת ההוכחות שהוא לא יודע... אנחנו רק מנסים לפי מה שכתוב בתורה ובדברי הנביאים, לראות איך צריך להסתכל על דברים, ובכן נתחיל להסתכל בשורשים של התורה.

אתם קרויים אדם

בפרשת בראשית נאמר (6, 15) נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. הקב"ה בורא את האדם עפר מן האדמה, ונופח באפיו נשמת חיים (15, 3). לאחר מכן מניחו בגן עדן לעובדה ולשומרה (15, 10). חז"ל (זוהר נחלשית 10). מפרשים: לעובדה במצות עשה ולשומרה במצות לא תעשה. תכלית אדם הראשון זה לעבוד בגן, במצוות עשה ובמצוות לא תעשה שהם כמו הפירות של הגן, התורה מאריכה בעניין עץ החיים ועץ הדעת, וכל העניינים הפנימיים הללו, שהם שורשי העבודה של האדם בעולם.

ואדם אין לעבוד את האדמה, ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה (15, 3). לפני בריאת האדם, הקב"ה בעצמו השקה את הגן, אך מרגע זה שהקב"ה ברא את האדם, כל התפקידים עוברים אליו. על האדם מוטל להשקות את הגן, הוא האחראי על הבריאה, והכל צריך להתנהל על פיו.

כמו שאנחנו יודעים מהפסוקים שנקרא בעז"ה בפרשת השבוע - אדם הראשון לא החזיק שם אפילו יום אחד, ויגרש את האדם (שם ג, מד), העניין הזה מכונה 'חטא אדם הראשון' והארכנו בזה הרבה פעמים בשיעורים, ועל כל פנים אדם הראשון חטא וגורש מגן עדן.

כידוע, התפקיד הזה שאדם צריך לנהל את הבריאה, לא התנהל ממש כמו התכנית הראשונה לכאורה. הדורות השתלשלו והלכו, דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה וכו', הקב"ה מקפל את דורות הראשונים (תנחומא נשא טו), עד שמגיע אברהם אבינו, אחר כך יצחק ויעקב, שבטי י-ה, כך מתחילה אט אט מציאות אחרת. משבטי י-ה נעשים שבעים נפש ונעשית אומה שלמה שעניינה להיות האדם הזה, שהוא נזר הבריאה ונושא העניין האלוקי בעולם. הדבר שהקב"ה מצפה בהתחלה מאדם הראשון, נהיה לאחר מכן העניין של צאצאי אברהם יצחק ויעקב.

הארץ המובטחת

הקב"ה מבטיח לאברהם אבינו שייתן לבניו את ארץ ישראל (שם יג, יז; טו, ז-ט). כאשר אברהם אבינו מצטווה על המילה, אומר לו הקב"ה (שם יז, ט) ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו, את כל ארץ כנען לאחוזת עולם, והייתי להם לאלקים, כברית בין הבתרים אברהם שואל (טו, ט) במה אדע כי אירשנה, ועל זה אומר לו הקב"ה (שם יג) ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה.

'עוד ארבע מאות שנה, אתן לילדים שלך מגרשים בארץ כנען... כמובן שאין בר דעת אחד בעולם שיכול לסבור שהכוונה היא על קנין נכסים; מה אכפת לי מה שיהיה עם בני הנינים שלי, אם כן יהיה להם או לא יהיה להם... אלא ודאי שארץ ישראל הכוונה לגילוי האלוקי שמתגלה בעולם. שהרי בבריאה יש שלושה מסלולים והם: מקום, זמן ונפשות, המכונים בספר יצירה (פיק ט) עולם שנה נפש, וארץ ישראל זה הגילוי האלוקי בעולם.

בארץ ישראל, המציאות היא שהקב"ה שורה על האדם, ושם מתקיים ה'לעובדה ולשומרה' שהיה לאדם הראשון בגן עדן, מדריגת האדם הנכון והראוי.

המקום שאדם יכול להיות כמו שאדם צריך להיות זה רק בארץ ישראל, כמו שחז"ל אומרים (כמוצות קי') כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוק וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק, שנאמר (ויקרא כה, לט) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים. ולכאורה מה הכוונה בזה, הרי כמה יהודים טובים גרים בחו"ל? אלא אין זה החו"ל שלנו ולא ארץ ישראל שלנו, המדובר הוא על ארץ ישראל הנכונה והראויה.

הקב"ה חוזר ומבטיח את הארץ אשר הבטיח לאברהם, לבניו אחריו, יצחק ויעקב, כמו שכתוב (תהלים קה, ט-יז) אשר כרת את אברהם ושבעתו לישחק, ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם, לאמר לך אתן את ארץ כנען חבל נחלתכם.

❦ הליכה לקראת ארץ ישראל ❦

אחר כך עם ישראל יורד למצרים, אחרי שעבוד קשה יוצאים ממצרים ומתחיל עידן של משה רבינו, ניסים של יציאת מצרים וכו' - לא נאריך בפרטים, רק בקיצור נמרץ - הנה מגיע הגילוי הגדול ביותר, מעמד מתן תורה, עם ישראל מגיע שוב לדרגה הראויה של אדם הראשון שלפני החטא. הקב"ה פותח את השמים, כמו שכתוב (דברים ז, ט) אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו, והם מבינים בדיוק מה הוא רוצה כביכול.

וכל זה עבור המטרה, סוף כל סוף להגיע ל'תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך פעלת ה', מקדש ה' כוננו ידיך'. עניין מתן תורה ועניין בית המקדש מתחברים יחד, כמו שאומרים בנוסח התפילה: יהי רצון מלפניך וכו' שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקינו בתורתך.

עם ישראל הולך במדבר ארבעים שנה בעמוד אש ועמוד ענן, מן ובאר וכל מיני דברים פלאיים ביותר שמופיעים על עם ישראל, וכולם רואים זאת, כל ילד רואה זאת. אי אפשר להתבלבל. כולם נמצאים בהתרוממות הגדולה הזאת, לקראת ההליכה לארץ ישראל.

כאשר אנחנו מסתכלים על עם ישראל, יש שני היבטים, היבט פרטי והיבט כללי. אדם יכול להיות צדיק הדור כמו הבעל-שם-טוב אבל הדור שלו הוא דור

פשוט, יכול להיות גם להיפך, איש פשוט, אבל הדור שלו הוא דור נעלה. כל מה שאנו מדברים כעת, מדברים על קדושת עם ישראל מצד האומה. עם ישראל כאומה, איך האומה הזאת צריכה להיות.

🌀 השראת השכינה בתוככי האומה 🌀

נמשיך לעיין בדבר הזה. כמה וכמה פעמים מפורש בתורה שהקב"ה מצוה לישראל ומזהירם להכרית את הגויים. בפרשת מסעי (צמדנל ג, נה) ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם, והיה אשר תותרו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה. כי התקווה היא שעם ישראל יהיה העם הזה אשר נושא את העניין האלוקי בעולם. כפי שאנו אומרים בכל יום: אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים (צמדנר טו, מט). 'להיות לכם לאלקים' הכוונה היא שתהיה שכינתי שרויה בתוכם - זה מצדי, ומצידכם שאתם תהיו כלי לדבר הזה. משמעות הדברים שתהיו ערניים, יודעים, מושפעים מההופעה שבתוכם.

כאשר אנחנו מציינים את עם ישראל בצורה הראויה, את הציור הראוי הזה, איך יהודי בתוך העם צריך להיראות, לא היהודי הפרטי - זה כל אחד לפי הדרגה שלו, אלא איך העם בכלליותו צריך להיראות, כתוב בפסוק 'והתהלכת בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם', מסביר הרמב"ן שהשכינה תהיה שרויה בתוכם, אתם תהיו כאילו הגוף - מחילה שאני משתמש במילים פשוטות כדי להסביר את עומק דברי הרמב"ן, אתם תהיו הגוף של השכינה, והשכינה תהיה הנשמה, היא תהיה עליכם ותפעל בתוכם כמו נשמה בגוף. מסביר הרמב"ן שזה שכתוב ונתתי מטר ארצך בעתו יורה ומלקוש, זה למעלה מטבע, אין שום טבע שאם תעשה מצוות יהיה גשם ואם לא תעשה לא יהיה, זהו טבע שהקב"ה ברא למעלה מדרך הטבע, הקב"ה הכתיב לבריאה שאם עם ישראל הולכים כראוי אז יהיה כך וכך, זה נראה טבעי אבל זה לא טבעי בכלל, הקב"ה הכתיב לבריאה שתהיה תלויה במעשי ישראל.

בכלליות האומה כאומה, כאשר הולכים בדרך ה', לא צריך להיות שום חולה, שום הפסד והסחורות צריכות להצליח, הכל כדי שאדם יהיה רגוע בלא שום טרדה, וממילא יוכל להתקיים 'והייתי לכם לאלקים'; אתם תסתכלו, תתבוננו ותדעו אותי, תתפללו אלי, כל מציאותכם תהיה כמו סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה (עפ"י"ר נבאש"ת כ"ה, י"ג). זו היא הצורה הרוחנית של עם ישראל.

רצועת מרדות לישראל

כאשר מעיינים בנ"ך, מתחילת ספר יהושע ממש, ביום הראשון שנכנסים לארץ ישראל, המלאך בא ליהושע כמו שכתוב (יהושע ה, יג) וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו, וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו', והמלאך עונה: 'לא כי אני שר צבא ה', עתה באתי', והגמרא (מגילה ג.) מפרשת את דברי המלאך ליהושע, אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בטלתם תלמוד תורה, אמר לו יהושע על איזה מהן באת, אמר לו עתה באתי, מלמד שלן בעומקה של הלכה. ולכאורה הדברים צריכים ביאור, הרי הם באמצע מלחמה, תשושים ועייפים ובסך הכל רצו קצת לנוח. אך לא! אתם עם ישראל! אינכם מבינים במה מדובר! אתם נושאים את העניין האלוקי בעולם! והגית בו יומם ולילה (יהושע ה, ט), אתם כל הזמן אלוקיים.

אחרי ימי יהושע, חזרו על עצמם מקרים רבים שלא עשו רצון ה', אך הפעם כבר לא בא מלאך, הקב"ה מביא עליהם את הגויים להציק להם. כל פעם שהתחילו קצת 'לזנוג', מיד באים הפלשתים או המדינים, אלה ואחרים, והם מציקים להם כמו עלוקות, גונבים להם את התבואה, חומסים אותם, ואז עם ישראל צועק אל ה', ואז הקב"ה שולח להם את עתניאל בן קנז, או את שמשון הגבור, או יפתח הגלעדי וכל יתר השופטים. כך הצורה הזאת חוזרת על עצמה; הם מתרחקים, האומות מציקים, אז הם צועקים והקב"ה פונה אליהם.

יש לשון ברש"י (במדבר כ"ה, ה) 'עמלק מעולם רצועת מרדות לישראל, מזומן בכל עת לפורענות', ואין זה רק עמלק אלא כל האומות (כ"ה כ"ה, י"ט). הקב"ה אומר כביכול, אם תהיו בסדר הרי טוב, אך אם לא, אפעיל תאים רדומים, והם יארגנו אתכם... ואז הצעקות מתחילות, אז חוזרים בתשובה והדבר חוזר.

התאים הרדומים הללו אלו אומות העולם, שלא הכריתו אותם. המציאות שלא סיימו להכרית את האומות מארץ ישראל, מבטאת את הפגם בחיבור של עם ישראל לקב"ה. זה לא הבעיה שיש כמה גויים בארץ ישראל, אלא שהגויים שבארץ ישראל משבשים את הרדאר... הם עושים אותנו קצת גויים. אנחנו מתחברים אליהם, אוהבים אותם - ה' יסלח - ואנחנו נהיים חלק מהדבר.

אם כך, חוץ מהעניין הסגולי שבזה, שהגוי הוא נטע זר בארץ ישראל, הפגם מוכן גם בפשטות. במקום הקדוש הזה, אין מקום לגוי, ואין מקום לדביקות אחרת מלבד הדביקות בקב"ה.

משפט אלוקי ארץ

אולם עם ישראל לא היה ממש בדרגה הזאת. העניין שהקב"ה ציפה לו כביכול לא הצליח בשלימות. כתוב ברמב"ן (דברים ג, טז) שמעולם לא היה עם ישראל בדרגה הראויה שלא יהיו גויים בארץ ישראל, זאת אומרת שהשראת השכינה בעולם, מעולם לא היתה כמו שצריך.

וכן הלאה והלאה מסופר בנביא (מלכים ב' יז) שמלך אשור הביא את הכותים לארץ, וישלח במ את האריות והינם ממיתים אותם, כאשר אינם יודעים את משפט אלקי הארץ. יש פה חוקים, אלו החוקים הרוחניים של עם ישראל, אם לא שומרים זאת, אריות יאכלו בהם. כי המקום הנקרא ארץ ישראל, יכול להכיל ויהייתי לכם לאלקים, והשלימות של העניין הזה יכולה להתקיים רק בארץ ישראל (ראה דברי הרמב"ן וקרא יב, כה טו). וזה לשון ספר הכוזרי (מאמר ה' אות כג): וארץ כנען מיוחדת לאלקי ישראל והמעשים לא ישלמו כי אם בה, והרבה ממצוות ישראל בטלות ממי שאינו דר בארץ ישראל, והלב והנפש אינם טהורים וזכים כי אם במקום שיודעים בו שהוא מיוחד לאלקים.

הדברים הללו הם פסוקים מפורשים, זה לא מאמר חסידי או איזה ווארט שמצאתי בספרים... הארץ הזאת היא מקום החיבור של נשמות ישראל אל הקב"ה. אם שומרים את הזיקה הראויה, את המצוות, את החיבור האלוקי כראוי - הרי

ארץ ישראל קיימת. וכמו בכל דבר, גם בארץ ישראל יש חיצוניות ופנימיות, השער החיצוני של ארץ ישראל זהו שמירת המצוות התלויות בארץ, והשער הפנימי של ארץ ישראל זה הדביקות בקב"ה, כמו שהזכרנו קודם מאמר חז"ל כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוך, כאן בארץ ישראל ע"י השראת השכינה שיש כאן, אדם יכול להגיע לדביקות גדולה מאד.

עכבו עימי יום אחד

הבה נעצור את הפרק הזה לעת עתה ונמשיך פרק אחר. הנה יצאנו כעת מחג הסוכות, שמיני עצרת היום של יחודא שלים, מה שנקרא בספרים 'יחוד קוב"ה ושכינתיה'. זה גם בחינת ארץ ישראל, השכינה נקראת ארץ (וזהו פרשת פנחס כ"ג: וע"ד). והנה כל כך מחכים ליחוד הקדוש הזה, שבעצם עם ישראל הם נושאים את הכתר של השכינה. הקב"ה כביכול הוא החתן, ואנחנו כביכול הכלה. אנחנו לא ממש השכינה, אבל השכינה שורה בתוכינו כמו שנתבאר לעיל, השכינה היא כמו הנשמה ששורה בתוכינו, ואנחנו הגוף של השכינה כביכול. כאשר יש השראת השכינה כראוי, הכשרים שבאומה הישראלית, יכולים להיות גוף להשראת השכינה.

והיחוד הנפלא הזה שמתחדש בשמיני עצרת, נופל על כללות עם ישראל, שכללות נשמות ישראל נקראים כנסת ישראל. למרות שיש מציאות של ישות רוחנית הנקראת שכינה, אבל אנחנו הכלי לזה, כמו הגוף של הדבר הזה. ואז היא מתייחדת עם הקב"ה, והחיבור המאיר הזה הוא כביכול החיות של השנה הבאה, חיות של השראת השכינה בתוכנו.

יחודא שלים

ובכן הבה נשים לב, אם לדוגמא ברצוני לחבר כוס אחת עם כוס אחרת, אני שם כוס זו בחברתה, אין צורך בשום כוונות ורצונות מיוחדים, זהו ענין טכני

לחלוטין, אחד נכנס בתוך השני. גם אם קוף יעשה זאת, זה יהיה בדיוק אותו הדבר. אבל כאשר שני אנשים הולכים ברחוב יחד, אם אין ביניהם שום קשר הם אינם הולכים יחד, אם הולכים ביחד סימן הוא שיש ביניהם איזשהו קשר, כמו שכתוב בפסוק (עמוס ג, ג) הילכו שנים יחדיו בלתי אם נועדו, אמנם אין זה צריך להיות ייחוד גדול, אלא הם קבעו ללכת יחד. אולם כאשר אחד מתחתן עם מישהו, זה לא הולך כך, צריך להיות חיבור, והחיבור לא בא ברגע. זה צריך להיות עם רקע, עם רצון וחשק, אהבה ושמחה. וכמה שהחיבור גדול יותר, במחשבה בדיבור ובמעשה, בהתאמה ברצון בחשק באהבה ובשמחה, ביופי בהדר ובכל מיני קישוטים, ככה האחדות שנהיית מזה שלימה יותר.

אם כך בבשר ודם, כאשר אנחנו מדברים להיות כלים ליחוד האלוקי, אנחנו הרי בעלי גוף, ולגוף יש כל מיני רצונות וחשקים, אפילו אם הוא צדיק, הוא לא גונב לעצמו כלום, הוא רוצה להיות כמו שצריך, אבל עדיין הוא בשר ודם ורוצה כל מיני דברים. ויתירה מכך, אפילו אם הוא רוצה את האור הרוחני, זה לא ממש חיבור גמור, זה עדיין חיבור של רבדים חיצוניים.

מהו החיבור האמיתי המושלם, כמו נשמה שמאירה באור ה', כמו הסיפור באותו חסיד עם הארץ, שלא היה מסוגל להבין את דברי התורה העמוקים של הרבי, אך נפשו קלטה את נשמת העניין, עד שמצאוהו לאחר זמן יושב ובוכה כמו ילד קטן: 'דער רבי האט געזאגט אריך, דער רבי האט געזאגט עתיק'... (-הרבי אמר אריך, הרבי אמר עתיק...) ה' באור פניך יהלכון, כשיש איזה גילוי עד שהנפש לא יכולה להכיל, והיא כולה מחוברת, לא מופיע לה על הצג שום דבר, חוץ מהכמיהה והנהייה אחר ה', הקשר אל השורש שלה. או אז יכול להיות כלי וחיבור אמיתי.

לכן איש רגיל הוא 'ילד טוב'... הוא עובד ה', הוא אפילו לא חושב שום מחשבה רעה, הוא כל הזמן בטוב, אבל הוא מאד מאד רחוק מיחוד שלם. צדיק שיש לו מחשבות נקיות וכבר התעורר בו אור הנשמה, והנשמה מופיעה ומנגנת את הניגון שלה, עד שכל החושים שלו בטלים והולכים שבי אחרי הנועם הרוחני, עד שהרקעים החומריים לא מופיעים, אז יכול להיות ייחוד שלם מצד האדם

הזה. כאשר מוסיף אומץ בעבודתו, עד שנעשה כל כולו כלי לאלוקות השורה בתוכו ונפשו מתאוה לשורשה - הקב"ה, עד שבלהט החשק רצונה כמעט להפרד מגופה, כפרידת השלהבת מהפתילה, כן חשקה ורצונה לאשתאבא בגופא דמלכא - כפי שהדברים מוגדרים בזוה"ק (פרשם וימי ריז): דהיינו להישאב אל גוף המלך ממש, וכאשר הנפש הנפרדת ממש מהגוף ועולה למעלה, היא מתייחדת ומייחדת עד רום המעלות וזו היא כוונת מסירת נפש.

ולא בלבד שאדם מוסר נפשו מרצונו, אלא גם בהרוגים על קידוש ה' מתקיים העניין, על ידי שנפשם עלתה בגלל היותם יהודים כמבואר בכמה מקומות בדברי חז"ל (ראה ילקוט שאזינו לג, מג), שעפי"ז פירש רש"י את הפסוק (תהלים עט, ג) נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ, בשר חסידיך והלא רשעים היו, אלא משקבלו פורענותם הרי הם חסידים, וכך הוא אומר (דברים כה, ג) ונקלה אחיך לעיניך, כיון שלקה אחיך הוא.

קשר כל העם אל היחוד השלם

כאשר נסתכל על האומה בכללותה, נשמות עם ישראל, נגיד שיש כמה מיליון יהודים, ההסתכלות היא על כולם כאחד, הנה הדביקות שלהם צריכה להיות דביקות עצומה. ודאי שלא כולם יכולים להיות כמו הראש, יש כאלו שהם בבחינת רגליים או עקביים של הכמה מיליון אנשים הללו. אבל מתוך הראש וכל הגוף, הידיים והרגליים, כולם ביחד, נעשה נהייה רוחנית, ומקבלין דין מן דין עד שעניי כולם נשואות למעלה בביטול ובחשק גדול, ומתוך כולם מופיעה צורה של מרכבה לגילוי העליון.

והאמת היא, שכל יהודי באשר הוא, צריך להיות כלי לדבר הזה. אם זה אדם שומר תורה ומצוות אבל יש איזה שהן הלכות שאינו שומר, אז הוא פוגם שם. או אם יש אדם שהוא שומר את כל התורה אבל הוא אינו זוכר מה', אז שם הוא הפגם שלו. אם אדם אין לו אהבה, אז זה החסר שלו. כל אחד מהמקום שלו מוטל עליו להשלים.

❧ בעניין או לא בעניין ❧

הנה אנחנו רגילים לחשוב במחשבות של 'חרדים ולא חרדים', אך בשמים זה לא הולך כך. בשמים זה הולך נשמות ישראל, האם הם כן בעניין או לא בעניין.

שמעתי שאנשים אומרים, שדברים כאלה יכולים לקרות מכך שמחזיקים מכשירים פסולים וכדומה. אך בודאי אין זה ביטוי נכון, יותר נכון לומר כך: אדם שקל בדעתו להתקרב למצב שהוא עובר חלילה על הלאו של לא תתורו, הוא פוגם בייחוד. אדם שמתרחק מ'לא תתורו' הוא קרוב ליחוד. אנשים נוטים להכניס כל דבר לתבניות, אבל אצל הקב"ה לא מדבר לא הכובע ולא החליפה, זה ענין טהור, האם הוא בעניין שלי או לא בעניין שלי.

איני רוצה להרחיב את הדיבור כעת, אבל כל אדם ואדם - יהיה מי שיהיה, אם הוא לא לומד תורה, הוא צריך לקבוע עיתים לתורה, אם הוא מדבר לשון הרע, הוא צריך להפסיק לדבר לשון הרע. אם הוא לא מדבר לשון הרע והוא קובע עיתים לתורה ועוד כהנה וכהנה, יבדוק עצמו, מה עם האהבה? איפה החיבור? היכן הקשר? ה' רוצה את החיבור, את הקשר ואת האהבה. אתה בענין או לא בענין?

עם ישראל כאומה, צריך להאזין ולהקשיב לקול הצעקה הגדולה, לחיבור הזה, לגעגוע לחשק ולרצון. כאילו השכינה אומרת בפירוש: אני רוצה אתכם! אני אוהבת אתכם!

❧ איך הם לא היו איתי?... ❧

הנה האומות הללו שמציקות לעם ישראל, אלו שיושבות על השערים של ארץ ישראל, יושבות כל הזמן על הגדר, כמו שהזכרנו לעיל שהם רצועת מרדות לישראל. כאשר עם ישראל לא במיטבו, הם מציקים לו. בעמדנו עכשיו במקום הזה, בשער של ארץ ישראל, בדיון על מציאות ישראל בארץ נחלת אבותינו, כאשר אנחנו רואים דבר כזה, שבאים הגויים הישמעאליים וקוראים תיגר על הישוב בארץ ישראל, צריך להבין את הקריאה.

אם בצרה הזאת נתפסו יהודים רבים שלא זכו לשמור תורה ומצוות, זוהי הקריאה הכי עמוקה של הקב"ה, שהאנשים האלה הם חלק מעם ישראל! איני מוותר עליהם בשום אופן! למה הם לא בייחוד? באופן כללי אנחנו קרובים יותר ליחוד, כי אנחנו בבית הכנסת, אך כאמור זה עדיין לא היחוד. היחוד הוא הדביקות! הביטול והקשר! השויתי ה' לנגדי תמיד!

נשאל את עצמינו: הימים נוראים הללו עשו לך משהו? זעזעו אותך? אם כן, אתה קצת בייחוד. אבל אם זה רק חלף על פניך, אתה פחות בייחוד. אם קבלת על עצמך איזה כיוון חדש, אתה יותר בייחוד. הקב"ה לא מוותר על שום נשמה מנשמות ישראל!

הצעקה הזאת, קריאת התיגר על ארץ ישראל, היא קריאת תיגר של הקב"ה שהעמיד את הגויים רצועה על השמירה של ארץ ישראל! במילים אחרות, הקב"ה אומר איני מוותר על כל האלה, איך הם לא היו איתי?

אמר לי משהו - קשה להגיד את האמירה הזאת - אבל אני זאת, כי יש בזה גם איזשהו מבט. חלק ניכר מכל האנשים שנהרגו, מסתבר שהיו חיים חיי הברל ומתים מתי שהוא, עכשיו הקב"ה הביא אותם למות מות קדושים! זאת אומרת שיש כאן קירוב גדול.

הדברים מפעימים עם דברי הרה"ק מברסלב זי"ע בליקוטי מוהר"ן (ת"א מורה ר"ס): 'כי כשהנפשות עולות למעלה על ידי מסירת נפש, אזי הם חוזרים להשכינה, כי משם יצאו, כי ישראל הם חלק אלוך ממעל ממש, שהם חלקי השכינה ממש, בבחינת 'העמוסים מני בטן' (ישעיהו מו, א). וכשהם חוזרים להשכינה אזי השכינה מתפארת 'חזי במה ברא קאתינא לגבך' (נוהר ויקלא ג.), ואזי מתעורר השתוקקות עליון ונעשה ייחוד כידוע, ולפעמים בא לצורך זה הריגה חס ושלום, שנהרגין, חס ושלום, כמה וכמה נפשות מישראל, כדי שיהיה ייחוד על ידי נפשותיהם העולות למעלה, כי לפעמים צריכין אל היחוד הרבה נפשות מאד חס ושלום, על כן בא הריגה חס ושלום, עד כאן לשוננו.

אמנם אין זה נחמה כלל! כי הדרך הראויה היא שהקב"ה יאיר וכולם יחזרו אליו ובא לציון גואל ויהיה ייחוד אמיתי, אבל זה עוד מבט, מעין המתקת הדינים בשורשם, כמו שכתוב מהבעש"ט (מולות יעקב יוסף נט ד"ה וס"ה יוסף) שיש המתקה ע"י שמחפשים לראות בתוך המכה איזה אור.

אי אפשר ואף אחד לא חושב שאפשר לדבר על הדברים האלה, זה לא ממדים שאפשר לדבר עליהם. זה לא ממדים של פעם בעשר שנה, או במאה שנה. כמדומני, אפילו לא פעם בחמש מאות שנה קורה דבר כזה. אתמול אמרתי למישהו, וכי אינך רואה שהקב"ה עשה זאת בידיים שלו? ... זו היא צעקה עצומה שהקב"ה צועק לכללות האומה שאינו מוותר על שום נפש; כל אלה, רציתי אותם לידי! רציתי אותם שהם יהיו בשמחת תורה! שהם יהיו בייחוד העליון! איך יהודי מתייחד עם משהו אחר? עם אהבה אחרת, עם חומריות? מי שצריך לחזור בתשובה, זה מי שיודע! כי מי שלא יודע, הוא פשוט לא יודע. מי שיודע שצריך להתקרב יותר לה'. יותר לחשוב על ה'. יותר אהבה, יותר דביקות, יותר חשק, יותר רוממות, יותר טעם. ה' אומר: אני אוהב אותך, מחפש אותך, חיכיתי לך, איך לא באת? ... איך לא באת?

אמנם אדם יחיד לא יכול לעשות את כל הייחוד, חוץ מצדיקים של אחד בכמה דורות, אבל אדם רגיל צריך להביא את עצמו לשטח לגמרי.

❦ כי רוצה ה' בעמו ❦

באמת לשאול למה קורה כזה דבר, זו לא שאלה שאפשר לענות עליה, זו שאלה של נביאים, אבל מה אנחנו יכולים לראות בדבר הזה, זה כן שאלה.

אדם שיודע דברים שהקב"ה מצפה ממנו, למשל, מי שלא מספיק קובע עיתים לתורה, שיידע בוודאות, שיש לו חור בייחוד והוא חייב חייב לתקן. ומי שיודע שהוא עובר על איזה לאו או עשה, בהיסח הדעת או בהרגל, או בהיתר של רב הונא של עבר ושנה... (כ"ה יומ"ט), יידע שזה חור בייחוד. ומי שעושה את הכל, אבל הוא לא מברך ברכות בכוונה וכו'. אם תעירו ואם תעוררו את האהבה

עד שתחפץ (ספ"ט ג, י), אי אפשר לדבר על פרטים, צריך לדבר על החשק שבדבר, על האהבה שבדבר, כמה הקב"ה רוצה את עם ישראל.

שנה שעברה הזכירו כאן את דבריו של כ"ק אדמו"ר הרמ"מ מליובאוויטש זי"ע שנאמרו בבכיות באמצע התוועדות בשמחת תורה, על מה שהביא רש"י בסיום התורה (דברים לד, יג) לעיני כל ישראל, שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם, שנאמר ואשברם לעיניכם (דברים ט, יז) והסכימה דעת הקב"ה לדעתו, שנאמר אשר שברת (שמות לד, ב) יישר כחך ששברת (שנת פז). שאל הרבי זצ"ל מה היישר כח שמגיע למשה רבינו על שהוא שבר את הלוחות, שהתורה כל כך משבחת אותו ובוחרת לסיים בזה את התורה. ופירש שמשה רבינו גילה בשבירת הלוחות, שעם ישראל חשוב יותר מהלוחות! אם יהיה חלילה כליה לעם ישראל ויישאר הלוחות, מה עשינו? לכן משה רבינו שובר את הלוחות ועם ישראל נשאר. כי באמת הייחוד האמיתי זה ע"י נשמות ישראל, אנחנו הגוף של השכינה, וכשהנשמה נמצאת בגוף לא מתאים זה מאד מאד מצער.

לכן כשיש אנשים שלא יודעים את ה', הם רחוקים ממש, זה לא יכול להיות, זהו קטרוג גדול. אבל המשמעות בתוך הקטרוג הזה, שהקב"ה לא מוותר על הנשמות האלה, הוא רוצה שכולם יהיו ביחד בקריאה הגדולה הזאת.

ביד אומה שפלה

עכשיו שהיה מה שהיה, לא צריך לדבר ולהתעסק בזה, אחד מהחברים סיפר על איזשהו מוזיאון על השואה, שיש שם ספר עב כרס, שבכל דף ממנו מופיעים חמש מאות נקודות, המבקר מדפדף בספר דף אחר דף, כדי להבין מה זה שש מיליון. הדפדוף לוקח כעשרים דקות עד חצי שעה! אם אדם היה מבין מה זה אדם אחד שנהרג! שני אנשים! עשר אנשים! - איני רוצה להמשיך - עשרים, שלושים, חמישים, מאה! אי אפשר בכלל לדעת. אי אפשר בכלל להבין זאת ואי אפשר לדבר על זה! כמה תהומות של יגון זה הדבר הזה. אין לנו כלים להכיל. אם היה לנו כלים להכיל, אחד חלקי מאה מגודל האסון, היינו מתעלפים ומתים, לכן אנחנו כמו מאובנים.

אבל כאמור, יש כאן צעקה גדולה שהקב"ה אומר איני מוותר על הנשמות האלה. ואם אנחנו נתעורר בעקבות הדבר לעניין הזה של הייחוד, זה יהיה לזכותם. אמנם צריך להודות ולהלל לקב"ה, היה חג יפה, וכמה וכמה רגעים של דביקות עם הקב"ה, זמנים של שירה, של הכרה ושל שמחה, אבל זה לא היה מספיק לעורר את הנשמות הרחוקות. אבל אם אנחנו נתעורר ע"י האסון הזה ונתקרב לה' זה יהיה לזכותם, אולי יהיה זה עליה גדולה, בפרט שגם עכשיו עדיין צריכים רחמים גדולים מאד.

מובא בגמרא (כמוצטט סו:) מעשה ברכן יוחנן בן זכאי, שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו, ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים, כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה (-בדרך צניעות) ועמדה לפניו אמרה לו: רבי פרנסני, אמר לה: בתי מי את, אמרה לו בת נקדימון בן גוריון אני, אמר לה: בתי ממון של בית אביך היכן הלך וכו', אמרה לו: רבי, זכור אתה כשחתמת על כתובתי, אמר להן לתלמידיו: זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה, חוץ משל חמיה.

בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ישראל, בזמן שעושיין רצונו של מקום, אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושיין רצונו של מקום, מוסרן ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה. אומה שפלה פירש רש"י: ערביים.

דברי רבן יוחנן בן זכאי לא מובנים, בשלמא בזמן שעושים רצונו של מקום אשריהם, אבל למה אמר 'אשריכם ישראל' גם על זמן שאין עושים רצונו של מקום ונמסרים ביד אומה שפלה. מפרש המהר"ל (נשם ישראל פי"ד וגיבורות ה' פ"ד) שעם ישראל אין בו מציאות של אפס, אם אתה עם ה', אתה בייחוד ובקדושה הזאת, אתה הגוף של השכינה כביכול, אך אם לא, אתה נמסר ביד בהמתן של אומה שפלה. והענין הזה צריך לעורר בנו את הצעקה על הייחוד שלנו, הייחוד שלנו לא בשלימות, אם הייחוד שלנו היה בשלימות זה היה משפיע.

איני אומר את הדברים בדרך נבואה ולא בדרך ידיעה, אני אומר זאת בדרך של התפעלות, מצורת עמידת כלל ישראל בעולם, כמו שנתבאר מתחילת השיעור ועד הסוף, איך הצורה של עם ישראל מול השכינה. ומהו תפקיד הגויים, לבדוק כל הזמן את דרגת החיבור שלנו, ואיך הצורה של הייחוד בין יהודי לקב"ה, שיקרה הייחוד והזיווג הפנימי האלוקי דרך האדם. האדם צריך להיות משוגע על הדבר הזה, יודע ודבק בלי גבול, וזה תביעה מאד מאד גדולה.

לעובדה ולשומרה

אני אומר שוב, ברוך ה' היה תשרי מאד מאד יפה! הרבה הרבה רגעים מעוררים! את הרגעים הללו צריך להמשיך לכל השנה וזה יהיה אור לכל הנפשות האלה, שעכשיו הם נרצחו ע"י הגויים, יכול להיות שהם עולים למעלה, מה שבחיים הם לא יכלו לעלות. כפי שאמרנו כבר, אין זה נחמה, מי יכול לנחם? שטות לחשוב על כך בכלל! אבל יש איזה ניצוץ של אור, התפעלות ממחשבה מעניינת.

ומה שכן מוטל עלינו זה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, עם ישראל הוא עם יפה. עם שבשורש שלו הוא כלי לדביקות, אם בגלל כל הגלות ובגלל כל הדברים שעברנו, התרחקנו, הקב"ה צריך לבוא ולהאיר. כבר אמרנו בתחילת השיעור, שאחרי ש'אד יעלה מן הארץ' אז ה'לעובדה ולשומרה' זה אנחנו. ובשמים שומרים על הכלל של 'לעובדה ולשומרה' - דהיינו שהכל יהיה דרכנו - מאד מאד באדיקות... אכן זה הכל תלוי בנו, אבל אם תעירו ואת תעוררו את האהבה, צריך לעורר את עצמו למקום כזה, שיהיה ע"י זה עילוי כזה לכל מי שחלילה לא היה לו את העילוי הזה, וזה יכול להיות פתיחת שער לעבודה חדשה.

הקב"ה אינו מכה. הקב"ה מנתב, מלמד אותנו, מאיר, ממכה עצמה מתקן רטיה. לכן מהמכה הגדולה הזאת, שיהיה מזה רטייה לנו ולכל ישראל, לכלליות כל האומה. הקב"ה יעזור שנזכה להיות כלי לייחוד הגדול הזה, לאור הזה של שמחת תורה, ולשלימות שצריכה להתגלות.

נקודות הפצת הגליון

ירושלים:

גאולה - 052-7611638

שמואל הנביא - 050-4107728

סנהדריה המורחבת - 054-8459096

מקור ברוך רוממה - 052-7662984

מודיעין עילית:

קרית ספר - 052-7138907

ברכפלד - 058-3252176

עפולה:

054-8443510

צפת:

053-3165270

קריית גת:

052-7632147

אלעד:

054-8402450

אשדוד:

רובע ז' - 052-7155349

ביתר עילית:

גבעה אA - 052-7637888

גבעה B - 050-4111832

בית שמש:

הקריה החרדית - 052-7120025 (בערב)

רמת אברהם - 052-7679597

רמה ב' - 052-7130303

בני ברק:

בבית המדרש - רחוב בלוי 8

חיפה:

052-7602631 • 058-3200731